

Tomine Barstad Solvang

"Du behövs"

Fremstillingen av samfunnets utskudd i Klara
Wikstens Hjärnan darrar (2016)

Bacheloroppgave i Nordisk språk og litteratur

Veileder: Silje Haugen Warberg

Juni 2020

Sammendrag

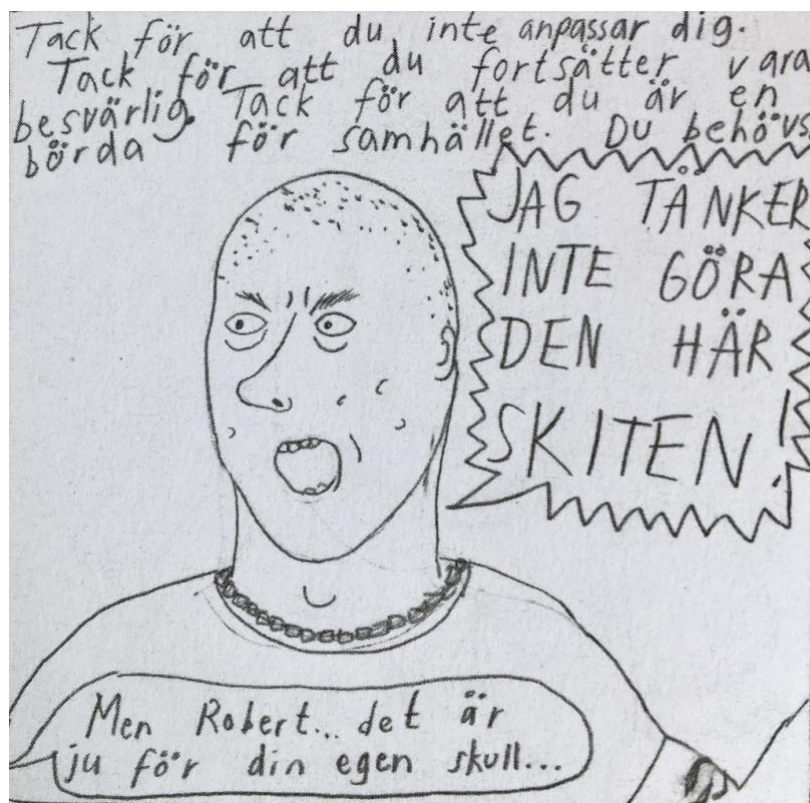
I denne oppgaven har jeg vist hvordan termen grafisk medisin kan anvendes for å forklare hvordan psykiske lidelser oppleves gjennom tegnestilen til Wiksten, samtidig som termen kan brukes for å vise hvordan man som pårørende kan hjelpe. Hjärnan darrar viser ikke bare pasienterfaring, men også erfaringer for pårørende. På grunn av romanens kollektivistiske handling gir den rom for flere menneskers erfaringer, og viser dermed hvor kompleks psykisk sykdom og arbeidsledighet er. Samtidig har jeg vist hvordan tegneseriemediet rommet en samfunnskritisk dimensjon, der mediet bidrar til å tilgjengeliggjøre komplekse utfordringer. Derfor er mantraet «Du behövs» viktig å belyse, fordi det snakker til både pasient og pårørende, så vel som til de arbeidsledige.

Abstract

In this thesis I have shown how the term graphic medicine can be used to explain how mental disorders are experienced through Wiksten's drawing style. I have also shown how the term can be used to describe how dependents can support people with mental disorders. Hjärnan darrar shows both the experience of the patient as of the dependent. Due to the novel's collectivistic plot, we can see how the diverse group of people are portrayed throughout the novel, which shows the complexity of mental illness and unemployment. I have also described the complexity of tools used in comics books and graphic novels, discussing how it offers social criticism, where the medium can contribute to make complex challenges available. The mantra "You are needed" is therefore important to clarify, because it speaks to both the patient and the dependent, as well as to the unemployed.

«Du behövs»

Fremstillingen av samfunnets utskudd i Klara Wikstens *Hjärnan darrar* (2016)

(Figur 1: Wiksten, 2016, s. 68)

NORD2900 – Bacheloroppgave i nordisk eller norsk som andrespråk
Kandidatnummer 10006
Institutt for språk og litteratur
NTNU, Trondheim, Dragvoll
Våren 2020

Innholdsfortegnelse

1. Innledning
2. En kollektivistisk fortelling med et individuelt traume
3. Grafisk medisin og tegneseriemediets samfunnskritiske funksjon
4. Analyse - hvordan arbeidsledighet og psykisk helse blir framstilt i *Hjärnan darrar*
 - 4.1.1 Kollektivistisk: «Du behövs»
 - 4.1.2 Institusjonenes behandling av de arbeidsledige
 - 4.2 Psykisk helse
 - 4.2.1 Individfokusert: Hvordan Klara hemmes av sosial angst
 - 4.2.2 Klaras traume
5. Konklusjon
6. Referanser

1. Innledning

I dag ser vi en økende grad av arbeidsledighet, både på grunn av nedgangstider og den verdensomspennende pandemien vi står ovenfor. Arbeidsledighet påvirker både psykisk og fysisk helse. Dette er temaer Klara Wiksten tar opp i tegneserieromanen *Hjärnan darrar* som ble utgitt på Syster förlag i 2016. Romanen tar opp hvordan psykisk helse og arbeidsledighet påvirker hverandre gjensidig, og hvordan omverdenen møter enkeltmennesker som er arbeidsledige eller psykisk syke. Fordi *Hjärnan Darrar* er en tegneserieroman, skal jeg se på hvordan det visuelle spiller en stor rolle i å formidle denne tematikken. Det skal jeg gjøre ved å se på kroppsspråk og fortellerstil. Hva er det ved tegneseriemediet som egner seg så godt for å fortelle historier om samfunnsutfordringer?

De siste årene har tegneserieformatet beveget seg fra tegneseriestriper til tegneserieromaner, der den nordiske trenden har vært å skrive om temaer som lenge har vært oppfattet som tabu: temaer det er vanskelig å prate om både offentlig og privat. Temaer som psykisk helse, arbeidsledighet og oppvekst er gjengangere, både hos yngre og eldre tegneserieskaperne. Blant de norske, godt etablerte tegneserieskaperne som har vektlagt psykisk helse finner vi Steffen Kverneland og Anna Fiske. Blant de yngre kjenner vi til navn som Anja Dahle Øverbye og Anders Kvammen. Utgivelsene deres de siste årene har fellestrekk som framstilling av depresjon, ensomhet, sosial angst, løsrivelse fra barndommen og overgangen fra ung til voksen. Flere av disse temaene går også igjen i *Hjärnan darrar*. Overordnet kan vi si at det personlige er en trend innen skandinavisk diskurs, som lenge har holdt seg stabil. I denne oppgaven vil jeg se på hvordan psykisk helse og arbeidsledighet blir framstilt og undersøkt i tegneserieromanen *Hjärnan darrar* av Klara Wiksten, med vekt på den samfunnskritiske stemmen til hovedpersonen Klara. Den samfunnskritiske stemmen viser at budskapet «Du behövs» kan ses i sammenheng med både det kollektivistiske aspektet ved boka, samtidig som det henger sammen med Klaras traume.

2. En kollektivistisk fortelling med et individuelt traume

Hjärnan Darrar er en kollektivistisk fortelling, som betyr at den handler om flere personer. Likevel følger vi hovedkarakteren Klara gjennom hele romanen, både i samspill med, men også med et utenfra-blikk på de andre karakterene gjennom 19 kapitler. Handlingen spenner rundt arbeidsledighet, der fortellernivået veksler mellom retrospekt og nåtid. Fortellingen som foregår i hvert kapittel presenteres i nåtid av karakterene handlingen sentreres rundt. Romanen framstår fragmentarisk, der fortellingene som presenteres i hvert

kapittel starter og slutter brått. Fellesnevneren er at Klara vil rette en takk til menneskene hvert kapittel handler om. Det er mennesker som har satt tydelige spor i Klara, og hun prøver å skape et bilde av forskjellige mennesker som kan presenteres som utskudd på hver sine måter. Vi møter disse karakterene på bussen, på jobbverksteder for arbeidsledige, på Klaras tidligere arbeidsplasser eller steder hun har vært praktikant.

Der andre historier fremtrer realistiske, er noen historier tydelig funnet opp av Klara som viser seg ved at hun fantaserer om vedkommende sitt liv. Historien om Nora, bestevenninna hun hadde i 17-årsalderen, skiller seg ut fordi den handler om et uoppklart traume. Denne historien plasserer seg som et tilbakeblikk på Klaras tenåringsliv, der fokuset ikke ligger på arbeidsledighet eller at hun søker jobb. Denne historien handler om et vennskap som gikk tapt, og som noen år senere endte med at Nora tok livet sitt. Fortellingen har et realistisk preg over seg, og den er proppfull av populærkulturelle referanser, der rockebandene Nine Inch Nails og The Cure brukes som referanser til Klaras tenåringstid. Denne delen av romanen kan tolkes som et uoppklart traume for Klara, som i etterkant påvirker livet hennes i form av depresjon. Denne fortellingen tematiserer også hvordan man som enkeltmennesker forholder seg til psykisk sykdom i nære relasjoner, og hvordan det påvirker hverandre gjensidig.

Karin Kukkonen skriver i *Studying comics and graphic novels* (2013) at tegneseriemediet ofte tar i bruk forskjellige fortellernivåer som plasseres utenfor og inni tegneserieromanens «storyworld» (historieverdenen) (2013, s. 39). Kukkonen refererer til Gérard Genette som bruker begrepet «heterodiegetic» når fortelleren lokaliserer seg på utsiden av historieverdenen, noe Klara ofte gjør gjennom romanen når hun forteller om tilbakeblikkene. På den andre siden kan vi bruke begrepet «homodiegetic» for fortellernivået inni historieverdenen, som vi ser når Klara gjenlever tilbakeblikkene som om det skulle vært i nåtid. I *Hjärnan darrar* bruker Wiksten jevnlig flashbacks, og følger ikke én bestemt tidslinje. Ifølge Kukkonen blir flashbacks brukt hyppig i tegneserieromaner: «First, we don't necessarily read about the story events in the order in which they happened; there is a temporal discrepancy between discourse and story which occasions flashbacks and flashforwards» (2013, s. 35). Dette grepet passer godt inn i en roman som ikke nødvendigvis tar for seg livet til en karakter rent kronologisk, men som heller sentrerer rundt spesifikke hendelser som passer inn under den overordnede tematikken, som her er arbeidsledighet og møte med psykisk syke mennesker.

De visuelle gjentakelsene er et av kjennetegnene til tegneseriemediet, med like mange ruter per side. Hvert kapittel i *Hjärnan darrar* innledes ved et portrett av karakteren kapittelet

handler om. Personen som portretteres er tegnet på samme måte: det viser et platt ansikt og er dermed gjentakende i stilen. Vi kan kalle denne gjentakelsen *ikon*. Ikon er et uttrykk som plasseres under tegneseriemediets språk, ifølge Scott McCloud: «The level of iconic content varies. Some pictures are more iconic than others» (1993, s. 27). Et gjentakende ikon er «den reserverte Klara». Når Klara blir illustrert sammen med de andre karakterene på de ulike stedene hun besøker, er hun ofte tilbakelent og stille. Hun presenteres som den observerende part. Slik signaliserer Wiksten at det er de andre karakterene handlingen sentreres rundt, samtidig som det viser Klaras rolle blant andre, ofte ukjente, mennesker. Det viser også til Klara som fortelleren. Hennes hovedoppgave er å formidle de andre karakterenes historier.

Det visuelle uttrykket til Wiksten er tegnet med blyant, der enkelte ruter tydelig er visket ut og tegnet over igjen. Noen ruter er mer detaljrike enn andre, noen steder er blyantstreken skarp, andre steder svak. Alle tegningene er i svart-hvitt. Det er et barnslig preg over illustrasjonene, som bidrar til å balansere den alvorstunge tematikken. Det lite bearbejda uttrykket gir et inntrykk av at tegningene står som førsteutkast, selv om noen ruter er mer bearbejda enn andre. De ulike karakterene har karakteristiske utseender tegnet med mangfoldige sinnsstemninger. Rutene som er mer forseggjort henger ofte sammen med en handling som beveger seg mot en mer reflekterende stemning, for eksempel i siste kapittel. Der er det mindre tekst, og mer plass til forsonende tanker, noe vi også ser i ansiktsuttrykket til Klara.

Helhetlig forteller Klara en historie om prøving og feiling innenfor arbeidsmarkedet, depresjon og om hvordan hun har blitt oversett i psykiatrien. Hun tar jobben i egne hender ved å fortelle om mennesker som på hver sin måte har havnet utenfor samfunnet. Det handler om misforståtte mennesker, som ikke har fått den hjelpen de trenger, der alle har en bakgrunn som grunner i hvordan de har blitt behandlet av det overordnede systemet. Dette fundamentet gir grobunn for samfunnskritikk, der kritikken rettes mot Arbetsförmedlingen, tilsvarende NAV i Norge, og psykiatrien. Disse underliggende strukturene som tillater stigmatisering av psykisk syke mennesker og arbeidsledige, er viktige å se på fra et samfunnsperspektiv. Jeg skal derfor se på hvordan temaene psykisk helse og arbeidsledighet blir framstilt i *Hjärnan darrar*, og hva Wiksten vil formidle med budskapet «Du behövs». Tegneseriemediets form er avgjørende for å vise hvordan disse temaene kommer frem, noe jeg skal vise mens jeg analyserer tematikken.

3. Grafisk medisin og tegneseriemediets samfunnskritiske funksjon

For å sette *Hjärnan darrar* inn i en litteraturvitenskapelig kontekst, vil jeg sette analysen min i sammenheng med forskningsfeltet «grafisk medisin». Grafisk medisin omhandler hvordan psykisk og fysisk helse blir framstilt i tegneserielitteratur, og hvordan dette kan være en ressurs for mennesker som jobber innenfor helsevesenet. Ved å vise til hvordan enkeltindivider påvirkes av fysisk og psykisk uhelse, kan vi få et rikt innblikk i hvordan dette i større grad kan brukes i behandling. Teoretikeren Susan Squier er sentral innen feltet grafisk medisin, og hennes teorier rundt funksjonshemming og normalitetsdiskurs vil være relevant å se på i denne oppgaven.

Forskningsfeltet grafisk medisin har blitt mer utbredt de senere årene, også ved NTNU i Trondheim. På universitetsbiblioteket på St. Olavs Hospital er det en egen avdeling som omhandler grafisk medisin med tegneserieromaner og teori tilknyttet dette. Blant annet har det blitt laget tegneserieromaner om hvordan man lever med fysiske sykdommer som epilepsi i *Epileptic* fra 1996 av David Beauchard, psykiske sykdommer som depresjon i Anja Dahle Øverbyes *Bergen* fra 2018, og opphold på psykiatriske institusjoner som i Ester Erikssons *Det finns ingenstans att fly* fra 2016. I *Hjärnan darrar* kan vi blant annet se hvordan ungdomsår kan prege voksenlivet, hvordan sosial angst oppleves og hvordan etterlatte sitter igjen med traumer etter selvmord i nære relasjoner. Disse tematiseringene av psykisk helse gjør at *Hjärnan darrar* kan plasseres under paraplybetegnelsen grafisk medisin, fordi vi får innblikk i hvordan Klaras angst påvirker henne i møte med andre mennesker og i jobbsammenheng. Ikke minst får vi innblikk i hvordan psykisk helse fremtrer rent fysisk gjennom Wikstens tegnestil.

Hjärnan darrar tar opp samfunnsutfordringer som arbeidsledighet, og viser spesielt hvordan tilstanden påvirker enkeltindivider. Tegneserieforskeren Gretchen Schwarz har blant annet belyst hvordan tegneserielitteratur kan brukes innen pedagogikk, samt hvordan mediet kan brukes til å lære bort sosial rettferdighet og leseferdigheter (2010, s. 71). Hun skriver i artikkelen «Graphic Novels, New Literacies, and Good Old Social Justice» (2010) at tegneserieromaner ofte har en tendens til å sette sosiale problemer under debatt (Schwarz, 2010, s. 71). Tegneserier var først populært som undergrunns litteratur, noe som kanskje henger sammen med at tematikken ofte tar for seg utskuddenes ståsted. Det er ofte de marginaliserte vi leser om i denne type litteratur, nettopp fordi denne litteraturen har hatt en tendens til å komme fra lavere sosiale klasser i samfunnet.

Videre forteller Schwarz hvordan tegneseriemediet kan bli brukt på skolen for å lære bort sosial rettferdighet. Hun bruker Josh Neufelds tegneserieroman *A.D. New Orleans: After the Deluge* fra 2009 som et eksempel. Romanen tar for seg livet til menneskene som ble rammet av orkanen Katrina i New Orleans i 2005. Dette var den mest økonomisk kostbare naturkatastrofen USA hadde stått overfor inntil da. Neufeld tegner ut og viser hvordan menneskene ble påvirket av orkanen. Dette gjør han blant annet ved å ta med leseren inn på krisesentrene, samtidig som han viser hvordan flere mennesker var fanget på taket av sine egne hus i frykt for å drukne. Tegneserieromanen viser hvordan ødeleggelsene spesielt påvirket de fattige og utsatte: «Appropriate for the social studies or the English classroom, this work offers themes of social justice and conveys to the reader a visceral sense of the catastrophe, especially for those trapped in New Orleans» (2010, s. 91). Schwarz fortsetter videre ved å poengtere hvor stor rolle det visuelle i tegneserieromaner spiller for å få frem disse momentene på særegne måter: «Images are major communicators» (2010, s. 91). Tegneserieromaner lærer bort på en annen måte enn det tradisjonelle romaner gjør, ved å eksplisitt vise hvordan katastrofer påvirker mennesker. Leseren opplever handlingen sammen med menneskene i romanen, fordi bildene visualiserer og bidrar til at hendelsen er mer tilgjengelig å forstå: «Many titles offer great stories that can engage students in social issues while teaching new literary skills» (2010, s. 91). Når tegneserieforfattere gjør komplekse katastrofer tilgjengelig ved å tegne dem ut, bidrar det til å skape et større engasjement og mer forståelse hos leseren.

Schwarz legger frem flere måter tegneseriemediet kan komme til nytte innenfor samfunnsvitenskap:

New media may well be useful in teaching old objectives: critical thinking, respect for diverse voices, empathy for fellow humans, regard for social justice, and even the incentive to work towards a different and better society (2010, s. 91).

Flere av disse elementene er å finne i Wikstens tegneserieroman, spesielt «respect for diverse voices, empathy for fellow humans, regard for social justice», men også idéen om at denne historien vil gjøre en nytte for samfunnet på grunn av dens kollektivistiske handlingsforløp. I *Hjärnan darrar* blir vi kjent med flere karakterer som alle har en historie Klara mener er verdt å fortelle, og som leser får vi medfølelse fordi historiene er så autentiske – hvem som helst kan havne utenfor arbeidslivet, og derav kjenner vi oss igjen i problematikken.

Tegneserieskaperen Scott McCloud forklarer i *Understanding comics* fra 1993 hvordan den forenklete og barnlige stilen som ofte tas i bruk i tegneserier- og tegneserieromaner bidrar til universell identifikasjon. At vi identifiserer oss lettere med

karakterer som er tegnet på en nedstrippet og forenklet måte, gjør at det er enklere å leve oss inn i karakterenes liv: «The cartoon is a vacuum into which our identity and awareness are pulled. An empty shell that we inhabit which enables us to travel in another realm. We don't just observe the cartoon, we become it» (1993, s. 36). På den måten får man empati for karakterene, fordi vi dras lettere inn i historien.

Wiksten bruker også humor som virkemiddel, som er en mye brukt teknikk innen tegneseriemediet – det ligger til og med i ordet, på engelsk kalt *comics*. Tegneseriesjangeren har lenge blitt sett på som annenrangs og som enda en form for massekommersialisme, noe ordet *comics* også kan gi assosiasjoner til: lettbeint, barnslig og enkelt. Humor som virkemiddel i tegneserier og tegneserieromaner, fungerer på en helt spesiell måte når tematikken i tegneserieromanene nevnt ovenfor er preget av alvorlige temaer som psykiske lidelser. Da kan komediens hensikt og effekt være en helt annen, humoren kan virke terapeutisk. Hans-Christian Christiansen refererer til Arthur Asa Berger i kapittelet «Tegneserien: historie og definition» fra *Tegneseriens æstetik* (2001), som hevder at tegneseriekonsumenter ofte bruker stripene som et terapeutisk middel, for å bekjempe stress og angst. I *Hjärnan darrar* fungerer humoren som et virkemiddel for å balansere det ellers alvorstunge temaet. Siden det som blir fortalt formidles så virkelighetsnært, virker det naturlig at humor som virkemiddel er inkludert, fordi det skaper en enda større troverdighet til historien.

4. Analyse - hvordan arbeidsledighet og psykisk helse blir framstilt i

Hjärnan darrar

De to viktigste temaene i tegneserieromanen er som nevnt arbeidsledighet og psykisk helse. I denne delen skal jeg undersøke hvordan disse temaene kommer til uttrykk gjennom tegneseriemediets form generelt, med spesielt fokus på Wikstens språk og strek. Jeg skal med dette se på hva romanens samfunnskritiske dimensjon formidler. Først vil jeg greie ut om det kollektivistiske aspektet ved romanen, og hvordan «Du behövs» faller inn under denne delen, for deretter å gå inn på institusjonenes behandling av de arbeidsledige. Deretter vil fokuset rettes mot psykisk helse, og spesielt det individuelle traumet til Klara, for å forklare hvordan budskapet «Du behövs» kan trekke linjer til denne historien.

4.1.1 Kollektivistisk: «Du behövs»

«Du behövs» er en setning som stadig gjentas gjennom romanens handlingsforløp, der den nærmest blir brukt som et mantra for å uttrykke romanens grunnleggende budskap. Det språklige formidler mye symbolikk, og det kan virke som at det er noe Klara har ønsket å høre om seg selv fra andre mennesker – at hun behøves, at samfunnet har bruk for henne også. Samtidig er dette et uttrykk hun retter mot de andre karakterene. Bruken av setningen kan være et symbol på å utfordre det synet vi har på arbeidsledige, der arbeidsledige ofte blir avfeid som late og mindre intelligente, eller som byrder. Wiksten retter kritikk mot hvordan samfunnet er bygd opp, eller har utviklet seg de siste tiårene, der jaget etter perfeksjon og statussymboler er mer synlig enn tidligere. Ved å bruke pronomenet «Du», kan vi også tolke det som at Wiksten snakker til leseren, eller samfunnet som helhet. «Du» bidrar til å konfrontere leseren med det faktum at alle mennesker har en viktig plass i samfunnet, hvorvidt leseren føler det stemmer er ikke så viktig. Når Wiksten bastant konfronterer oss med setningen, treffer den, nettopp fordi hun virker så bestemt på at det er sant: at vi har behov for alle slags type mennesker. Jeg vil nå gjøre rede for hvordan Wiksten anvender følgende begreper hentet fra Kukkonen (2013): *self-reflexivity*, *autography*, *autobiographical pact*, *metalepsis*, samt begrepet *encapsulation* som er hentet fra nettsiden *Comics in education* (Wolfe, 2015).

Når Wiksten snakker direkte til leseren tar hun i bruk grepet *self-reflexivity* (Kukkonen, 2013, s. 61). Det innebærer at Klara snakker om seg selv i fortid, fra nåtiden. Dette henger igjen sammen med *autography* – hvordan forfatterens personlige uttrykk og erfaringer brukes som grunnlag for å fortelle en historie. Historien trenger ikke nødvendigvis være selvbiografisk, men den kan være basert på forfatterens levde liv på et eller annet vis, men først og fremst baseres historien på egne personlige og kunstneriske uttrykk (Kukkonen, 2013, s. 168). At Wiksten skriver «du vet», viser også til termen *autobiographical pact* som innebærer:

The tacit agreement between the author of an autobiography and her readers that the author, the first person narrator and the main character of the autobiography are all the same person, and that he or she is going to recount the events truthfully (Kukkonen, 2013, s. 168).

Dette grepet, der forfatteren snakker direkte til leseren, kan bidra til å gjøre historien mer troverdig, samtidig som forfatteren holder på leseren ved å hinte om at dette kan være en sann historie – noe som er spennende i seg selv. Wiksten forklarer også i slutten av romanen at enkelte hendelser er virkelig, mens andre er funnet opp (2016, s. 163).

Talia Wolfe viser til begrepet *encapsulation* på Comicsineducation.com (3.01.15) som omhandler hvordan forfatteren av en tegneserie eller tegneserieroman velger ut spesifikke hendelser som hen tegner ut for å fortelle en historie. Det er ikke tilfeldig valg av bilder, det visuelle spiller alltid en stor rolle i formidlingen:

In a graphic novel, the process of choosing the specific images, scenes, and panel arrangements to tell the story is called encapsulation. Unlike movies, which are continuous, a comic must choose specific moments to present, and must thus ensure that they add significant depth and meaning to the story (Wolfe, 2015).

I *Hjärnan darrar* er store deler av handlingen lagt til ulike institusjoner knytta til arbeidsledighet, blant annet på «Kulhuset» og «Arbetsförmedlingen: unga handikappade». Dette handler om hva man velger å vise for å få fram poenget ved historien. Ved å visuelt fremstille de ulike stedene Klara er innom, blir leseren invitert til å være med på de ulike institusjonene, og opplever selv hvordan slike steder er og hvordan de ser ut. Wiksten velger disse stedene for å få frem budskapet «Du behövs», fordi Klara vil endre på det bildet menneskene på disse institusjonene har av seg selv. Hun tenker ikke at de er byrder eller meningsløse, og velger heller å vie mye plass til karakterene, for å vise det fellesskapet som oppstår inne på institusjonene.

Vi møter flere karakterer som Klara mener at vi trenger, og selv om hun ikke bruker setningen eksplisitt hver gang, er det en klar sammenheng mellom valg av karakterer og «Du behövs». Eksemplene jeg skal vise til handler om diskriminering av eldre, kunstnere, psykisk syke og ensomme mennesker. I kapittel 2 blir vi med Klara på «jobbtorg», der hun må møte opp hver morgen for å få utbetalt stønad, på svensk kalt «socpengarna». Her sitter hun foran en pc og søker jobber dagen lang. Vi blir kjent med en kvinne som også søker jobb, men hun er voksen, trolig i 50-årene, og er derfor en mindre aktuell kandidat å ansette. Klara forteller om den frustrasjonen hun opplever at kvinnen sitter inne med: «Jag såg en sorg där långt inne. Jag såg det när du inte trodde at jag såg. Kanske för att allt blivit som det blivit?» (2016, s. 16). Her problematiserer Wiksten det faktum at eldre også er arbeidsledige, og hvordan denne gruppen ofte blir mer oversett og glemt, samt den stigmatiseringa eldre jobbsøkere føler på. Etterhvert som tiden går, slutter Klara på jobbtorg, fordi hun får praksisplass på en kafé. Helt tilfeldig møter hun på kvinnen fra jobbtorg ute på gata, men de hilser ikke selv om blikkene deres streifer: «Men det va som att vi hade en hemlighet i hop» (2016, s. 18). Her illustrerer Wiksten hvordan det oppleves å være arbeidsledig og eldre - at det å være arbeidsledig er flaut og noe som burde holdes hemmelig, til og med når man ikke lenger er arbeidsledig – fortiden skal ikke snakkes om eller anerkjennes.

På Arbetsförmedlingen får vi også bekreftet et syn som er ganske så utbredt om hva en «ekte» jobb er. Når karakteren Molle blir spurt om hva hans framtidsdrømmer er, svarer han at han vil bli poet. Da svarer en av de ansatte: «Vad spennande. Men att skriva dikter är nog något som man mer gör på fritiden, som en hobby vid sidan om. Vad vill du JOBBA med?» (Wiksten, 2016, s. 38). Dette henviser trolig til noe mennesker som jobber med ulike kunstuttrykk ofte får høre, Wiksten inkludert. Det åpner også opp for en refleksjon rundt hva slags jobber som burde få innpass i et samfunn. Om Molle kunne levd av å være poet, hadde han ikke trengt å gå til Arbetsförmedlingen, men samfunnet er ikke tilpasset kunstnere på den måten.

Wiksten kritiserer også navnet «Arbetsförmdelingen: Unga handikappade», som vi kan se i figur 2. «Unga handikappade» indikerer at det er kroniske mangler eller feil med de arbeidsledige, noe som ikke nødvendigvis stemmer, i følge Wiksten. Klara skriver: «(Jag tyckte det va lite dumt namn för jag var inte handikappad. Eller så var jag det helt enkelt, jag vet inte)» (Wiksten, 2016, s. 93). Sitatet vitner om at Klaras selvoppfatning endrer seg inne på institusjonen, på grunn av navnet «Unga handikappade», fordi det forsterker usikkerheten hun allerede har i seg. Det nevnte utdraget gir også et bilde på hvordan Klara snakker direkte til leseren, og hvordan forfatteren kommenterer seg selv underveis i skriveprosessen. Her tar Wiksten i bruk grepet *metalepsis*. Ifølge Kukkonen er dette en veksling mellom levd liv og fiksjon: «The move across the boundaries of the storyworld is called *metalepsis*. In *metalepsis* an element of the storyworld moves onto the metalevel of the author and readers or an element from this metalevel moves onto the storyworld» (Kukkonen, 2013, s. 65). Som leser tar man del i Klara sine refleksjoner underveis som hun skriver og tegner ut rutene. Wiksten opprettholder en dialog med leseren, der hun ofte skriver «du vet», som om hun prater til en nær venn som vet hva som har skjedd med Klara. Dette skaper et spesielt bånd mellom sender og mottaker, forfatter og leser. Samtidig gir det et nært innblikk i hvordan det oppleves å bli behandlet på de ulike institusjonene, og hun eksponerer oss utenforstående for hvordan systemet fungerer i praksis, ved hjelp av det enkle grepet *metalepsis*. På den måten retter hun kritikk på en subtil måte, ved å hoppe ut og inn av historien med korte kommentarer om hva som fungerer dårlig, som ved å kommentere navnet «unga handikappade».

(Figur 2: Wiksten, 2016, s. 93)

Klara forteller om sin tid på Kulhuset, et aktivitetssted som skal være morsomt, kreativt og *kult* å tilbringe tid på for arbeidsledige. På Kulhuset blir Klara kjent med Anders, en mann som har gitt opp å søke jobb. Han forteller at han skal flytte inn i et skjul i skogen, fordi han ikke har råd til leiligheten sin lenger. Derfor sitter han nå på biblioteket og leser seg opp på hvordan han kan overleve i naturen, utenfor sivilisasjonen. Det er også her på biblioteket at Klara føler seg hjemme på Kulhuset, og hun trives i Anders sitt nærvær, fordi han holder seg for seg selv og plager henne ikke med småsnakk: «Det va första gången tystnaden inte kändes pinsam eller fel» (Wiksten, 2016, s. 21). Her kan vi trekke linjer til setningen «Du behövs» og *encapsulation* - hvilke momenter Wiksten velger å vise for å illustrere poeng. Selv om aktivitetene virker lite tiltalende og meningsløse, er ikke menneskene på institusjonene det.

I kapittel 7 møter vi en mann som også var en karakter i Wikstens forrige bok, *Dagarna* (2011-2012). Det lille kapittelet på to sider illustrerer essensen av romanen: det meningsløse ved et system som ikke ser enkeltindividet, og som setter folk i arbeid når de heller burde fått behandling. Klara forteller om Robert: «Du skulle försöka nu. Du skulle få en andra chans i livet. En tredje. En femhundrafemtionde» (Wiksten, 2016, s. 67). På en av testene de må gjøre for å se hvor godt de passer inn i arbeidslivet, får Robert nok og blir tydelig sint. Da tenker Klara: «Din hjärna började darra va? Min med». I dette kapittelet får Wiksten fram essensen av romanen, ved å spille på tittelen «Hjarnan Därrar», noe vi ser i figur 1. Hun avslutter kapittelet med disse ordene: «Tack för at du inte anpassar dig. Tack för at du fortsätter vara besvärlig. Tack för att du är en börda för samhället. Du behövs» (Wiksten, 2016, s. 68). På den måten tar Klara på seg en omsorgsrolle av trygg og forståelig

karakter, som aksepterer det storsamfunnet ser på som unormalt eller avvikende, som utskudd.

4.1.2 Institusjonenes behandling av de arbeidsledige

Arbeidsledighetens årsaker og konsekvenser er sentrale problemstillinger i *Hjärnan darrar*. Vi kan trekke linjer mellom Klaras psyke og arbeidsledighet, og hvordan disse to svinger og påvirker hverandre. På samme måte som vi får se hvordan Klaras psyke blir påvirket av arbeidsledighet, får vi også innblikk i hvordan det svenske arbeidssystemet fungerer, og hvordan det virker på de ulike karakterene vi møter gjennom romanen. Vi blir kjent med de ansatte på de ulike plassene Klara er innom, og vi får innblikk i hvordan de ansatte behandler de arbeidsledige. Dette siste poenget er kanskje en av Wikstens mest sentrale kampsaker i *Hjärnan darrar*, noe vi også har sett i kapittelet «Du behövs».

Noe av det Wiksten velger å vise gjennom *Hjärnan darrar* er alle de meningsløse aktivitetene Klara må gjøre på stedene hun er innom. Aktivitetene har trolig en velment mening bak seg for å holde de arbeidsløse i aktivitet, men Klara er ikke helt overbevist. På Kulhuset blir Klara introdusert til forskjellige aktiviteter for arbeidsledige, som å arrangere temafest og lage potettrykk. Klara drar også på «Arbetstränade på solgården», hvor vi får innblikk i et opplegg som ikke faller i smak hos verken Klara eller de andre deltakerne. Gruppedeltakerne har workshop der de blant annet skal lage vesker av melkekartonger, og Klara spør seg selv hvor relevant dette er. Hun stiller seg utenforstående og kritisk til opplegget. Tiltakene virker mekaniske og platte, noe Klara poengterer flere ganger. Deltakernes negative reaksjoner vitner også om at aktivitetene forsterker en følelse av meningsløshet karakterene allerede sitter inne med. Fremstillingen av aktivitetene som meningsløse er en del av Wikstens samfunnskritikk, og dermed en viktig del av boka. Dette er også noe anmelderen Rebecka Åhlund kommenterer i avisen *Ystads Allehanda* (2016). Hun skriver i sin anmeldelse av *Hjärnan darrar* hvordan tegneserieromanen viser skyggesiden av det svenske samfunnet, der jaget etter det perfekte livet får negative konsekvenser for enkelte, og hvordan dette bunner i arbeidslivspolitikken i Sverige:

Den svenska regeringens envetret hopplösa ”jobbjobbjobb-politik” tvingar folk att sitta på magnifikt idiotiska söka-jobb-kurser för att möjligen själva börja som jobbcoacher på Arbetsförmedlingen. Där vuxna människor tvingas arbetsträna genom att bygga väskor av gamla mjölkpaket och göra runda-bords-rundor där man ska säga något bra om sig själv när man just kravlat sig upp ur sängen efter en djup, klinisk depression som varade i tre år. (Åhlund, 2016)

Åhlund forklarer her hvordan Wiksten tar opp arbeidslivproblematikk i sin tegneserieroman, og dermed hvordan mediet spiller en rolle i å formidle samfunnsmessige utfordringer vi står overfor i dag. Gretchen Schwarz peker på hvordan vi kan bruke tegneserieromaner til å lære bort sosial ulikhet og hvordan det kan brukes for å vise hvordan ulikhet påvirker mennesker fra forskjellige klasser, der hun hevder: «Images are major communicators» (2019, s. 91). Dette er også noe Wiksten gjør i *Hjärnan darrar*, og det er også derfor hun har valgt å vise de spesifikke delene hun har gjort. De meningsløse aktivitetene Klara må innom som arbeidsløs, blir brukt for å poengtere de mindre velfungerende tiltakene innen det svenske sosialsystemet. Det viser også til hvordan arbeidsløse blir behandlet.

På Kulhuset får vi innblikk i hvordan de ansatte behandler de arbeidsledige som barn, når de sitter rundt et bord og lager potettrykk: «Dom gör tydligen potatistryck bland annat! Du som är så konstnärlig av dig!» (Wiksten, 2016, s. 19). Som arbeidsledig virker komplimentet om at hvorvidt en person er kunstnerisk naivt og absurd, det er trolig ikke på den måten Klara hadde sett for seg at hun skulle utfolde sin kreativitet. Det kan også oppfattes som en nedsettende kommentar for en person som allerede føler seg som en byrde som arbeidsledig. Kommentaren henger sammen med et bilde av de arbeidsledige som mindreverdige. Wikstens tegnestil er barnslig og enkel, og det barnslige preget kan tolkes som et symbol på maktesløsheten ved å være fanget i et system som behandler voksne som barn. Tegnestilen i *Hjärnan Darrar* underbygger den alvorstunge tematikken på en skarp, men lettbeint måte. McCloud forklarer hvordan tegneseriens visuelle stil får frem den essensielle betydningen av innholdet på en særegen måte: «When we abstract an image through cartooning, we're not so much eliminating details as we are focusing on specific details. By stripping down an image to its essential 'meaning', an artist can amplify that meaning in a way that realistic art can't» (1993, s. 30). *Hjärnan darrar* er abstrahert og dermed nedstrippet og ærlig. Dette passer sammen med Wikstens strek, der den essensielle betydningen av bokas innhold kanskje er viktigere enn det estetiske.

Wiksten velger å vie store deler av handlingen til Arbetsförmedlingen, trolig fordi det er et sted som viser mangfold. I kapittel 4 ser Klara tilbake på en ubehagelig tid, der hun mislikte alle rundt seg, til og med de som hjalp henne. Men Klara husker også de menneskene hun fikk stor respekt for. Her møter vi karakteren Linda, som sier noe Klara husker godt og som har satt seg i henne. På et møte på Arbetsförmedlingen sier Linda at hun ikke vil ha jobb, hun vil heller ha borgerlønn. Dette er en diskusjon som har vært oppe til debatt i lang tid, på grunn av økende arbeidsledighet i flere land. Her aktualiserer Wiksten en kjent problematikk gjennom en av hennes karakterer, men på en litt endimensjonal måte. Det ligger ikke noe

annet bak enn at Linda rett og slett ikke vil jobbe. Dette åpner også for en progressiv refleksjon rundt arbeid, og hva arbeid betyr for folk i vår tid. Arbeid er blitt noe man må kjempe for å få, det er ikke like enkelt å få jobb i dag som det var for eldre generasjoner, på grunn av digitalisering som frigjør menneskelig arbeidskraft – noe som skaper nedgang i behov for arbeidere. Det åpner også opp for diskusjon rundt å bryte tabuer, fordi det er tabu å mene at man ikke vil jobbe.

Linda som karakter er dog ikke endimensjonal, fordi hun uttrykker progressive idéer og tanker rundt arbeid. Når arbeidssøkerne sitter i en sirkel og skal snakke om hva de synes er bra med seg selv og hva de er flinke til, utbryter Linda at hun ikke forstår dette fokuset på å skulle være så flinke hele tiden. Da tenker Klara: «Tack, Linda, precis vad jag också undrar. Den här jävla heten på att man ska va duktig och 'bra på nåt' kan få förödande konsekvenser, själv utvecklade jag social fobi» (Wiksten, 2016, s. 37). Klara poengterer altså en av utfordringene samfunnet står overfor i dag, og hvor skadelig det er for menneskers psykiske helse: økende press rundt velstand, lykkenivå og et ideal om uoppnåelig perfektjon. Dette eksemplifiserer Klara ved å understreke at hun selv har utviklet sosial angst på grunn av presset, noe som viser konsekvensene av et slikt samfunn. Takken hun retter mot Linda impliserer også budskapet «Du behövs», fordi denne karakteren er et bilde som utfordrer det etablerte, og derav kritiserer strukturene i samfunnet.

4.2 Psykisk helse

Psykisk helse er det andre mest sentrale temaet i *Hjärnan Darrar*. Wiksten viser hvordan psykisk helse og arbeidsledighet ofte påvirker hverandre. På en side kan man bli syk av å være arbeidsledig, samtidig som noen arbeidsledige har psykiske lidelser som hemmer dem fra å jobbe. Fremstillingen av psykiske lidelser, både hos Klara og de øvrige karakterene, er komplekse og mangfoldige. Gjennom Wikstens illustrasjoner av hvordan sosial angst fremtrer rent fysisk, får vi blant annet innblikk i hvordan karakteren Klara ofte føler seg utilpass sammen med andre mennesker. Wiksten viser også hvordan man som pårørende kan bidra til å hjelpe. I denne delen av oppgaven skal jeg rette fokus mot Klara som karakter, for å se på hvordan hun som individ blir hemmet av sosial angst, samt hvordan både den sosiale angsten og traumet etter bestevenninnas selvmord hemmer henne fra å leve et normalt liv.

Det spesielle ved Wikstens tilnærming til psykisk helse, er den forståelsen og empatien hun viser overfor karakterene hun forteller om. Fortellerstilen gjør at karakterene føles *sett* og *akseptert*: de er også helt vanlige mennesker. Denne måten å forstå andre mennesker på, kommer på grunn av gjenkjennelighetsgraden, og Klaras egne erfaringer rundt

det å være psykisk syk, noe vi har sett på gjennom begrepene *self-reflexivity*, *autography* og *autobiographical pact*. Her spiller fortellernivåene en stor rolle i formidlingen. Ved at Klara tar oss med inn i hennes storyworld, og lar de andre karakterenes historie få utspille seg, mens hun er en flue på veggen, viser hun karakterene respekt og det faktum at «Du behövs». Hun tiltrer rollen som «Den reserverte Klara», og lar karakterene få ordet.

Klaras møte med de andre individene setter hennes eget liv i perspektiv, og det er derfor hun velger å vise disse bestemte karakterene. Allerede i begynnelsen av romanen får vi vite at Klara har vært sengeliggende en god stund, idet hun introduserer en eldre alkoholiker som begynner å samtale med henne. Hun innleder romanen på dette viset: «Det va nångång under dom där åren jag låg i sängen hela dagarna du vet» (Wiksten, 2016, s. 5). Når Klara forteller den eldre alkoholikeren at hun sover dagen lang, svarer han at det høres skjønt ut, fordi han selv aldri sover. Når mannen spør om Klara vil ha en slurk av ølen hennes, sier hun nei, og hun reagerer ikke kritisk eller dømmende, istedenfor tenker hun: «Du va typ den första jag pratat med på flera veckor» (2016, side 7). Det er bruken av pronomenet «Du» som først og fremst får oss til å se personene Klara forteller om i et nyansert lys. «Du» kan referere til alt fra den bestemte karakteren til personen som leser romanen. Grepene ved at hun snakker til dem, og ikke om dem, viser oss den respekten hun vil formidle overfor disse karakterene, og kanskje kan det tolkes som en takknemlighet for at hun har noen å prate med. Fra plasseringen i nåtid viser Klara takknemlighet for de menneskene hun har møtt i fortiden, og som utgjør boka. Menneskene har satt spor lang tid i etterkant.

I de neste to delkapitlene skal jeg se på hvordan Klara hemmes av sosial angst, og hvordan det traumatiske selvmordet til bestevenninna påvirker Klara i forhold til andre mennesker, seg selv og tilknyttet arbeid. Derfor er det relevant å se på hvordan tegningene av kroppsspråk og mimikk uttrykker sosial angst og hvordan man som pårørende kan respondere. Jeg vil derfor drøfte teoriene til Susan Squier rundt funksjonshemming og normalitet, og reflektere rundt hvorfor en psykisk lidelse som sosial angst blir sett på som noe unormalt.

4.2.1 Individfokusert: Hvordan Klara hemmes av sosial angst

I kapittel 10 får vi innblikk i samspelet mellom psykisk helse og jobb, og hvordan Klara hemmes av sosial angst. Klara ser tilbake på en sommer der hun jobba på en kirkegård, en jobb hun fikk gjennom Arbeidsformidlingen. Hun får faren til å kjøre seg dit, og er redd for de hyppige angstanfallene. Hun trives på jobben, fordi den eldre mannen hun jobber sammen med ikke stiller noen sosiale krav til Klara. Han snakker i vei, og forventer ikke noe tilbake.

Etterhvert trives hun så godt, at faren slipper å kjøre henne til jobben: «Jag tyckte så mycket om att 'ha ett jobb', vara som alla andra. Ha ett eget skap i omklädningsrummet. Och stämpelkort. Och matlåda» (Wiksten, 2016, s. 99). Men når Klara blir syk og må bli hjemme en stund, tør hun ikke komme tilbake igjen når hun er blitt frisk: «Det var synd att jag inte kunde va kvar hos er. Jag hade varit sjuk i en vecka och sen vågade jag inte komma tillbaka. Jag sa aldrig hejdå till dig. Förlåt!» (Wiksten, 2016, s. 99). Wiksten illustrerer skammen den psykiske sykdommen påfører henne, og viser også ønsket Klara har om å bidra. Igjen kan vi trekke inn hva forfatteren velger å vise i romanen. Det er ikke tilfeldig at Wiksten velger akkurat disse historiene, og gjentar det samme poenget for å underbygge sin egen takknemlighet.

Et annet eksempel på hvordan sosial angst hemmer Klara kan vi se på side 130, kapittel 15, gjengitt i figur 3 og 4. Hun forteller om da hun jevnlig gikk til et arbeidsverksted for uføre, et sted Klara med egne ord kaller «mongoverkstan». Der møtte Klara en kvinne hun fikk stor respekt for, og det er tydelig at hun har satt pris på møtet i etterkant. Det er fordi kvinnen ikke gjorde et nummer ut av den klumsete måten Klara ordla seg på grunn av sosial angst. Her gjør Wiksten et poeng ut av hvordan man som observerende medmennesker kan opptre i møte med folk som har andre utfordringer enn en selv, spesielt i møte med sosial angst, og begrunner på denne måten hvorfor disse menneskene trengs. Klara illustrerer hvordan sosial angst hemmer: «Det var så svårt att prata för jag va tvungen att tänka alla meningar 10 gånger i huvudet innan jag sa dom, så det inte skulle bli fel» (2016, s. 130). I denne delen av *Hjärnan darrar* viser Wiksten hvordan kroppsliggjøring i tegneserieromaner får fram den komplekse utfordringen som sosial angst er. Her kommer vi til Susan Squier og spørsmålet hun stiller rundt hva funksjonshemninger er og hva som blir oppfattet som normalt eller unormalt.

(Figur 3 og 4: Wiksten, 2016, s. 130)

Susan Squier er tilknyttet Grafisk medisin-feltet, og er en av forfatterne bak verket *Graphic Medicine Manifesto* fra 2015. I «Tegneserier og funksjonshemninger» stiller Squier spørsmål ved hva som avgjør hva normalitet innebærer i forhold til funksjonshemninger, og hvordan kroppsspråk i tegneserier bidrar til å fremstille funksjonshemninger på en forståelig og gjenkjennelig måte, og dermed hvordan tegneserier kan bidra til å avstigmatisere mennesker med funksjonshemninger (2007, s. 88). Squier skriver videre at det uvanlige blir unormalt når den funksjonsforskjellen det skaper «bedømmes negativt gjennom medisins briller i forhold til det normale menneskelige ideal» (2007, s. 88). Squier refererer til Bill Hughes som mener at istedenfor å stigmatisere kroppslig og psykisk uhelse, burde vi heller anerkjenne at vi lever i det «somatiske samfunn», der: «sentrale politiske og personlige problemer både problematiseres i kroppen og uttrykkes gjennom den» (2007, s. 91). Hun henviser til serieskaper og teoretiker Will Eisner, som påpeker at kroppsspråk spiller en sentral rolle i tegneseriens dynamiske språk: «I tegneserier er kroppsholdning og gester viktigere enn teksten. Måten disse bildene brukes på, påvirker og definerer den intenderte meningen i ordene» (2007, s. 91). Når Klara i det nevnte kapitlet åpner munnen for å prate, etter å ha tenkt gjennom setningen flere ganger, stokker hun om på ordene. Men kvinnen bryr seg ikke, hun fortsetter å prate om sitt, og hun er heller ikke interessert i å påpeke Klaras feil eller mangler. Klara setter pris på det og tenker: «Men du verkade inte bry dig ett skit om det. (Vill bara säga tack)» (2016, s. 130). Dette viser et tydelig bilde på tegneseriemediets dynamiske språk. Tegneseriemediet er et avansert medium, som blander kroppslige og verbale uttrykk, noe som resulterer i at de kan formidle «komplekse sosiale virkninger av en individuelt redusert fysisk og psykisk funksjon og også hvordan kroppen registrerer sosiale og

institusjonelle begrensninger» (2007, s. 91). I *Hjärnan darrar* får vi innblikk i hvordan det psykiske kommer til uttrykk rent fysisk, gjennom kroppsspråk og mimikk, noe som vi ser spesielt tydelig i denne scenen, fordi vi får innblikk i hvordan sosial angst oppleves gjennom Klaras tanker i tenkeboblen. Dermed får vi også innblikk i hvordan mennesker hemmes av reduserte fysiske eller psykiske funksjoner.

Det er verdt å nevne at Klara aldri henvender seg til personene som jobber på de ulike jobbsøkningsplassene, og takker dem for hjelpen. Hun retter seg mot menneskene som er der sammen med henne, og ikke de som jobber innenfor systemet. Dette henger igjen sammen med å «ta saken i egne hender», og viser til hvordan systemet har en tendens til å ikke fange opp de mest sårbare. Her kan vi igjen trekke linjer til Schwarz som forklarer hvordan tegneseriemediet fungerer godt for å sette sosiale problemer under debatt, ved å vie plass til tematikk som rommer «respect for diverse voices, empathy for fellow humans, regard for social justice» (2010, s. 91).

Under kvinnefrigjøringskampen på 70-tallet var slagordet «det personlige er politisk»; som innebar helse og kropp. Abort har lenge vært en kampsak, noe som først og fremst er kroppslig, men også politisk. Det samme gjelder psykisk helse. I tegneserier spiller det visuelle en stor rolle i formidlingen, i alt fra fysikk, ansiktsuttrykk og gester, slik at vi som lesere også finner det gjenkjennelig. Vi opplever empati for karakterene gjennom å identifisere oss med dem. Når Wiksten viser oss hvordan sosial angst fungerer rent kroppslig og ikke bare mentalt, gjennom de grove illustrasjonene med ansiktsuttrykk og fysikk som signaliserer angst, er det her tegneseriemediet når sin samfunnskritiske funksjon – og det er her mediet setter sosiale utfordringer under debatt. Vi får også innblikk i en psykisk lidelse som flere mennesker opplever i løpet av livet, og derav kan vi stille spørsmål ved hvorvidt sosial angst burde oppfattes som noe unormalt.

(Figur 5: Wiksten, 2016, s. 130)

Wiksten viser på denne måten hvordan man kan bidra til å avstigmatisere mennesker med sosial angst, ved å tegne ut en karakter som ikke bryr seg om en setning høres rar eller knotete ut, i figur 5. Hun avstigmatiserer ved å ikke reagere, for noen ganger er det best å la ting passere. Dette henviser til hvordan termen grafisk medisin fungerer, der vi som lesere får innblikk i hvordan psykiske lidelser (som sosial angst) fungerer innenfra, og hvordan det hemmer. I tillegg får vi se hvordan man som pårørende eller observerende på en subtil måte kan respondere og hjelpe.

4.2.2 Klaras traume

Klaras depresjon og varende arbeidsledighet bunner i et traume og et uopplart brudd med hennes tidligere bestevenninne, som er tegnet ut i kapittel 6 på side 45-65 (Wiksten, 2016). Kapittelet som er viet denne historien tar ikke for seg arbeidsledigheten, men fungerer heller som et motiv som forklarer den situasjonen Klara er i, samt en traumatisk hendelse som har satt dype spor. Kapittelet er dermed avskilt fra den øvrige handlingen. Wiksten har bevisst valgt å vise dette kapittelet som en enkeltstående historie fordi det refererer til nåtiden, og mantraet «Du behövs» - som er romanens grunnleggende budskap.

Nora, venninna som tok selvmord, er som tidligere nevnt den essensielle grunnen til at Klara er deprimert og arbeidsløs. Klara får aldri svar på selvmordet, fordi vennskapet sluttet så brått, trolig fordi Nora var alvorlig deprimert – og det faktum at hun trakk seg vekk fra Klara. På et tidspunkt møtes Nora og Klara igjen, i et tilbakeblikk noen år etter at de har

sklidd fra hverandre, og noen år før selvmordet. Når de møtes er Klara full, og forteller hvor mye hun savner Nora, men Nora avviser henne. Da Klara spør hvorfor de ikke er venner lenger, svarer Nora at det bør Klara vite. Men Klara vet ikke, og denne uvissheten preger Klaras møte med seg selv, arbeidslivet, og andre mennesker. Det skaper en vedvarende usikkerhet i Klara, som også henger igjen etter selvmordet - fordi de bakenforliggende grunnene til selvmordet aldri blir oppklart.

Da venninnene møtes flere år etter å ikke ha sett hverandre, er det usikkert om Klara er syk, men Nora er tydelig det. På grunn av fortiden de har, er spørsmålet om hvor mye man skal stille opp for syke venner, og på hvilken måte, viktig å se på. På side 46 i boka, gjengitt i figur 6 og 7, ser vi hvordan venninnene har påvirket hverandre og byttet på å være offer og den som passer på. De veksler på å være suicidale når de drikker, som vi ser i den første ruta, når Nora blir passet på av Klara: «Efter det där delade vi på många follar och vodkaflaskor tillsammans» skriver Klara øverst i ruten. Så ser vi samtalen deres, der Nora sier: «JAG VILL DÖÖ JAG MÅSTE FÅ DÖ», mens Klara trøster: «Nora jag lovar. Livet kommer bli bättre... jag lovar...». I andre rute ser vi hvordan karakterene har byttet om, der Klara nå roper: «JAG VILL DÖÖ JAG MÅSTE FÅ DÖ» og Nora trøster: «Det kommer bli bättre Klara, jag lovar...» (Wiksten, 2016, s. 46). Teksten inne i snakkeboblene på denne siden, viser store og dramatiske bokstaver. Dette grepet er også en del av tegneseriemediets måte å visualisere dialoger som blir skildret på en helt annen måte i tradisjonelle romaner. De store bokstavene symboliserer den dramatiske hendelsen i Klaras minne.

(Figur 6 og 7: Wiksten, 2016, s. 46)

Wiksten illustrerer et usunt og psykisk tyngende forhold, noe som også bunner i problemer de to jentene har på hjemmebane. Tegneserieromanen tar ikke bare for seg de strukturelle problemene på samfunnsnivå, men viser også til enkeltmenneskers hjemlige problemer på individnivå. Noras mor er blant annet dypt religiøs og alkoholiker, noe Nora misliker og derav gjør opprør mot. Wiksten viser dette gjennom å henvise til populærkultur som bryter med religiøs og kristen moral. Det er nettopp den type populærkultur og musikk Nora og Klaras vennskap bunner i og der vennskapet deres starter. Et viktig aspekt ved vennskapet er at de begge identifiserer seg som punkere, eller emo-gothere, det er deres felles referanser som fører til at vennskapet oppstår. Nora og Klara blir venner på en fest, de går i klasse sammen men har egentlig ikke snakket før. Det er når de spiller The Cure på festen at vennskapet starter. Wiksten refererer også til andre kjente band og artister jentene hører på, som Marilyn Manson, David Bowie og Nine Inch Nails. Sangen «Hurt» av sistnevnte band er en sang som preger vennskapet til Klara og Nora, eller rettere sagt symboliserer mentaliteten til ungdommene. Påvirkningskraften musikken har på venninnene viser seg på dramatisk vis, når Nora en dag sier at hun vil at «Hurt» skal bli spilt i hennes begravelse. Det viser en form for romantisering av døden som enkelte populærkulturelle sjangre har en tendens til å gjøre, og som jentene identifiserer seg med. Noras ønske blir også omsider oppfylt, flere år senere, når begravelsen til Nora er en realitet. Den siste ruta i kapittelet om Nora viser sangene Nora har ønsket at skal spilles i hennes begravelse, og der er «Hurt» inkludert.

Wiksten innleder det siste kapittelet ved å fortelle at: «Jag har en stor sorg» (2016, s. 155). I kapittel 19 får vi et svar på Klaras motivasjon til å hjelpe andre ved å la de få plass i romanen hennes. Hun innleder ved å skrive: «Vet du, jag har också en grej att berättas som bara jag vet om». Så forteller hun om den hemmelige plassen sin i skogen, der hun kan sitte i fred, og av og til sovner hun der. Hun forteller at hun har blitt sveket av psykiatrien flere ganger, og nå orker hun ikke lenger oppsøke hjelp, noe hun ser lyst på: «Så jävla befriande att äntligen ge upp hoppet och frigöra mig» (2016, s. 155). Hun bruker kundaliniyoga for å lindre egne psykiske plager, og forteller om yogatimene der hun gråter på grunn av alt hun føler på: «Jag började också grina varje gång vi skulle hålla handen mot hjärtet. Det var så jävla trasig därinne» (2016, s. 157). Visuelt sett er denne delen preget av mindre tekst, og mer plass til forsonende, reflekterende, korte setninger, som også gjenspeiler seg i fysikken til Klara: hun er rolig, avslappa og søvnnig, som vi ser i figur 8 (Wiksten, 2016, s. 162).

(Figur 8: Wiksten, 2016, s. 162)

5. Konklusjon

I denne oppgaven har jeg vist hvordan termen grafisk medisin kan anvendes for å forklare hvordan psykiske lidelser oppleves gjennom tegnestilen til Wiksten, samtidig som termen kan brukes for å vise hvordan man som pårørende kan hjelpe. *Hjärnan darrar* viser ikke bare pasienterfaring, men også erfaringer fra pårørende. På grunn av romanens kollektivistiske handling gir den rom for flere menneskers erfaringer, og illustrerer dermed hvor kompleks psykisk sykdom og arbeidsledighet er. Samtidig har jeg vist hvordan tegneseriemediet rommer en samfunnskritisk dimensjon, der mediet bidrar til å tilgjengeliggjøre komplekse utfordringer. Derfor er mantraet «Du behövs» viktig å belyse, fordi det snakker til både pasient og pårørende, så vel som til de arbeidsledige.

Gjennom *Hjärnan darrar* blir vi kjent med karakterer som har til felles at de er arbeidsledige. Det Wiksten gir oss et bilde på er større enn bare arbeidsledigheten, fordi hun viser de bakenforliggende årsakene. Fellestrekkene er ikke bare at de er arbeidsledige, det er også at de alle stiller seg på utsiden av samfunnet og dermed blir oppfattet som utskudd. Og disse menneskene har ofte ufrivillig havnet utenfor samfunnet, på grunn av sammensatte faktorer og mer komplekse begrunnelser enn det man kanskje først tenker om arbeidsledige. Der man ofte hører at folk heller vil leve av trygd og sosialhjelp enn å jobbe, illustrerer Wiksten en helt annen dimensjon til den ensprede diskursen. Hun viser blant annet disse meningsløse aktivitetene de arbeidsløse må gjennom, som igjen øker følelsen av et meningsløst liv for karakterene. Wiksten tegner bilder av mennesker med vidt forskjellige

bakgrunner, som gir et mangfoldig og komplekst bilde på hvem de arbeidsløse (i Sverige) er. Et interessant og viktig poeng Wiksten jobber med å få fram underveis i romanen, er at disse utskudda *trengs* i samfunnet. Vi har behov for dem, på samme måte som de trenger oss.

Utskuddene trenger et talerør (her: Klara) for å forebygge fordommer mot mennesker som er arbeidsledige, og for å utfordre sementerte forestillinger om hvem som havner utenfor samfunnet. Det Wiksten viser i *Hjärnan darrar* er at hvem som helst kan havne utenfor, samtidig som romanen viser håp, ved å hele tiden gjenta betydningen mennesker har for hverandre. Tegneseriens form gjør det lettere for leseren å oppleve hvordan karakterene har det, gjennom kroppsspråket og mimikken til karakterene. Når Wiksten tegner ut hvordan sosial angst fremtrer fysisk, og hvordan det knoter seg til inni hodet på Klara, kan det bidra til at leseren lærer hvordan man kan håndtere det som pårørende. Det at Wiksten tegner ut noe som er vanskelig å sette ord på, kan også føles gjenkjennelig for leseren. Og det er kanskje nettopp derfor vi leser litteratur: for å lære, fordi vi ofte kjenner oss igjen, og for at andre kan sette ord på ting vi selv synes er vanskelig å uttrykke.

6. Referanser

- Christiansen, H. C. (2001). «Historie og definition». I: *Tegneseriens æstetik*. København: Museum Tusulanums Forlag
- Beauchard, D. (1996). *Epileptic*. Paris: L'Association
- Eriksson, E. (2016). *Det finns ingenstans att fly*. Sverige: Kartago förlag
- Kukkonen, K. (2013). *Studying comics and graphic novels*. Storbritannia: John Wiley Sons Inc.
- McCloud, S. (1993). *Understanding Comics*. New York: HarperCollins Publishers Inc.
- Neufeld, J. (2009). *A. D. New Orleans: After the Deluge*. USA: Pantheon Graphic Novels
- Schwarz, G. (2010). «Graphic Novels, New Literacies, and Good Old Social Justice». I: *The Alan Review*. Side 71-75
- Squier, S. (2007). «Bare de vokser fra det. Tegneserier, normalitetsdiskurs og funksjonshemming». I: *Tegn på sykdom. Om litterær medisin og medisinsk litteratur*. Hilde Bondevik og Anne Kveim Lie (red.). Side 87-111. Oslo: Scandinavian Academic Press
- Wiksten, K. (2012). *Dagarna 2011-2012: Samlade serier*. Sverige: Nilleditions
- Wiksten, K. (2016). *Hjärnan darrar*. Sködinge: Syster förlag
- Wolfe, T. (2015, 15. Januar). «Encapsulating» the Moment in Marjane Satrapi's Persepolis. Hentet fra <https://www.comicsineducation.com/home/encapsulating-the-moment-in-marjane-satrapis-persepolis>
- Øverbye, A. D. (2018). *Bergen*. Oslo: Jippi forlag
- Åhlund, R. (2016, 31. Mars). Klara Wiksten, Hjärnan darrar. *Ystads Allehanda*. Hentet fra <https://www.ystadsallehanda.se/kultur-noje/klara-wiksten-hjarnan-darrar/>

